

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПОНЯТТЯ І ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Пашинський В. Й., Медвідь Л. П., Шамрай Б. М.

ВСТУП

В сучасних умовах, коли з російським агресором точиться збройна боротьба за існування української нації, існування та розвитку України, за суверенітет, територіальну цілісність, незалежність нашої держави, україн важливого значення набуває створення ефективної системи оборони держави, сучасних і боєздатних Збройних Сил України. Досягнення цього завдання, на нашу думку, неможливе без ефективного забезпечення прав та свобод, соціального захисту військовослужбовців, створення належних умов для виконання ними своїх обов'язків щодо захисту Української держави.

Нині військовослужбовці як громадяни України, реалізуючи конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, виконують покладені на них завдання за будь-яких умов, ризикуючи власним здоров'ям та життям. Тому одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері національної безпеки та оборони України є забезпечення їх конституційних прав та свобод, надання додаткових прав, пільг, гарантій та компенсацій, що частково мають відшкодовувати навантаження, пов'язані з особливостями військової служби, та створення належних умов для виконання покладених на них обов'язків військової служби.

Особливої гостроти питання забезпечення правового статусу та соціального захисту військовослужбовців набуло у зв'язку з повномасштабною російською військовою агресією проти нашої держави. Ефективність реалізації прав і свобод, соціального захисту військовослужбовців залежить, у першу чергу, від досконалості законодавства, що регулює права і свободи, соціальний захист військовослужбовців та встановлює гарантії і правові механізми їх реалізації. Тому виникає потреба дослідження проблем правового регулювання статусу, соціального захисту військовослужбовців в Україні, у тому числі з урахуванням набутого практичного досвіду при відбитті російської військової агресії.

1. Поняття та правове регулювання статусу військовослужбовців

Проблема регулювання правового статусу та всебічного забезпечення прав осіб, які виконують обов'язки військової служби, виникла разом із появою цієї соціальної групи. Особливий правовий статус такої категорії осіб як військовослужбовці пов'язаний і впливає із виконанням ними спеціальної

функції – забезпечення національної безпеки і оборони держави. Військовослужбовець – це особа, яка проходить військову службу, що є державною службою особливого характеру, в одному із військових формувань України або іншому державному органі, створеному відповідно до чинного законодавства України для забезпечення національної безпеки і оборони держави.

Під правовим статусом особи, в тому числі і військовослужбовця, в самому широкому значенні слова, розуміється юридично закріплене положення особи в суспільстві. Правовий статус являє собою сукупність прав і свобод, обов'язків і відповідальності особи, які визначені на законодавчому рівні та гарантуються державою, і відбиває весь комплекс зв'язків людини із суспільством, державою, колективом та іншими людьми.

Правовий статус військовослужбовця є видом спеціального правового статусу (родовим, професійним), в основі якого лежить конституційний (загальний) статус особи. Статус військовослужбовців у суспільстві визначається, насамперед, їхньою спеціальною професійною ознакою, сукупністю прав і обов'язків, пов'язаних з виконанням завдань щодо збройного захисту держави¹. Правовий статус військовослужбовців – це юридично гарантоване їх становище у суспільстві, обумовлене сукупністю передбачених Конституцією України, загальним законодавством і спеціальним військовим законодавством прав, свобод і обов'язків, гарантій їх реалізації та відповідальності військовослужбовців².

Правовий статус військовослужбовців включає конституційні, загальногромадянські права і свободи військовослужбовців, конкретизовані і доповнені нормами військового законодавства, що дозволяє говорити про правовий статус військовослужбовців як один із спеціальних правових статусів. Він, як спеціальний статус, характеризується особливими рисами соціального, правового, службового положення, наявністю, відповідно до нормативно-правових актів, спеціальних, додаткових прав і обов'язків пов'язаних із військовою службою.

У структурі правового статусу військовослужбовця виділяють такі складові, види правового статусу: **загальний (конституційний) статус** – як громадянина України, закріплений в Конституції і конституційних законах; **спеціальний статус** – як представника певної соціальної групи – військовослужбовців, наділеного спеціальними, додатковими правами і обов'язками; **індивідуальний статус** – персоніфіковані права і обов'язки, що

---

¹ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Науково-практичний коментар / П.П. Богущкий, О.В. Кривенко, А. О. Кривенко, В. Й. Пашинський. Львів: НАСВ. 2019. С.8.

² Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. С. 70.

визначаються особливостями правового положення, правами і обов'язками, кожного конкретного військовослужбовця³.

Загальний (конституційний) статус військовослужбовця – це статус військовослужбовця як громадянина держави, який поєднує конституційні права, свободи, обов'язки і гарантії їх здійснення, закріплені у Конституції та конституційних законах. Він характеризується стабільністю, передбачає рівність прав і обов'язків громадян та їх рівність перед законом, є основою для всіх інших статусів і не змінюється до тих пір, поки не внесені відповідні зміни до Конституції, що стосуються правового положення людини і громадянина. Конституція України встановлює принципове положення, що при прийнятті нових законів або внесенні змін в діючі закони не допускається звуження змісту і обсягу відповідних прав і свобод (ч. 3 ст. 22). Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають ліквідацію або обмеження прав і свобод людини і громадянина (ст. 157)⁴.

Спеціальний (родовий) статус військовослужбовця відображає специфіку правового положення військовослужбовців як окремої категорії людей, як представників окремої соціальної групи, відокремленої за певним юридично-значущим началом, а саме родом професійної діяльності, який наділений відповідно до законів та інших нормативно-правових актів спеціальними, додатковими, правами і обов'язками, обумовлений особливостями становища особи і потребами її функціональної спеціальної діяльності – виконанням обов'язків військової служби.

Індивідуальний статус характеризує особливості правового положення конкретного військовослужбовця залежно від його посади, військового звання, віку, статі, виконання спеціальних обов'язків та ін. Він являє собою сукупність персоніфікованих прав і обов'язків конкретного військовослужбовця. Індивідуальний правовий статус є рухливим, динамічним, він постійно змінюється залежно від змін, що постійно відбуваються в процесі проходження військової служби.

Всі вищевказані правові статуси військовослужбовця співвідносяться між собою як загальне, особливе та одиночне. Вони між собою тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, нашаровуються один на одного і на практиці нероздільні. Кожний військовослужбовець одночасно виступає у всіх вказаних якостях: громадянина своєї держави (конституційний правовий статус), члена певної соціальної групи – військовослужбовця (спеціальний або родовий правовий статус), неповторної особистості (індивідуальний правовий статус). Разом з тим, слід зазначити, що в основі всіх статусів знаходиться статус людини відповідно до міжнародних стандартів прав людини.

---

³ Пашинський В. Й. Поняття та структура конституційно-правового статусу військовослужбовців // Юридична наука. 2012. № 4. С. 27.

⁴ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Правовий статус військовослужбовця, як спеціальний правовий статус, має свої, тільки йому притаманні особливості, що найбільш повно розкриваються в його структурних елементах як інтегрованого поняття, до яких входять: а) правові норми, які визначають статус (мова йде про норми конституційного та військового законодавства); б) права, свободи і обов'язки; в) правосуб'єктність, включаючи дієздатність і правоздатність; г) правові принципи; д) громадянство; е) гарантії прав і свобод; ж) юридична відповідальність⁵.

Особливістю правового статусу військовослужбовців є те, що в силу специфіки виконання ними особливого виду державної служби – військової служби, вони користуються правами і свободами з певними обмеженнями, які передбачені законодавством, і визначаються особливостям проходження військової служби.

По-перше, військовослужбовці як громадяни своєї держави виконують конституційні обов'язки щодо збройного захисту та оборони держави, пов'язані з необхідністю беззаперечного виконання наказів і поставлених завдань у будь-яких умовах, у тому числі із ризиком для життя і здоров'я, із додатковим фізичними і психологічними навантаженнями. З цього випливає, що військовослужбовець, як громадянин, повинен наділитися конституційними правами і свободами, нести обов'язки і відповідальність.

По-друге, права і свободи військовослужбовців, їх обов'язки і відповідальність визначаються з урахуванням можливостей їх реалізації в умовах військової служби, що спричиняє деякі обмеження в правах і свободах.

По-третє, виходячи із особливостей військової служби, їм надаються додаткові права та покладаються додаткові обов'язки, а також надаються гарантії реалізації прав, пільги і компенсації для забезпечення соціального захисту. А держава, відповідно до Конституції, забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

Пільги та компенсації які встановлені для військовослужбовців і членів їх сімей, покликані компенсувати додаткові навантаження військової служби, а також обумовлені специфікою військової служби обмеження їх прав. У результаті взаємодії прав і обов'язків військовослужбовців, і, як наслідок, встановленого співвідношення обмежень прав і наданих переваг повинен досягатися приблизно той же баланс прав і обов'язків, які мають й інші категорії громадян. Крім того, забезпечення державою соціального захисту військовослужбовців має на меті стимулювати громадян до проходження військової служби, якісного виконання службових обов'язків, готовність захищати державу у разі збройної агресії.

---

⁵ Пашинський В. Й. Поняття та елементи конституційно-правового статусу військовослужбовців. Право України.2005. № 7. С. 75.

Правовий статус військовослужбовців закріплюється в нормах національного законодавства. Правові норми, що регулюють правовий статус військовослужбовців містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили які поділяються на такі рівні: 1) конституційне регулювання (Конституція та конституційні закони); 2) міжнародно-правове регулювання (міжнародні договори та угоди); 3) законодавче регулювання (закони України); 4) регулювання підзаконними нормативно-правовими актами. Особливе місце займають рішення судових органів.

Незалежно від рівня та юридичної сили того чи іншого нормативно-правового акту, що закріплює положення, безпосередньо пов'язані з правовим статусом військовослужбовців, всі вони виконують одну і ту ж функцію – офіційно засвідчують визнання державою певних особливостей правового статусу військовослужбовців і в зв'язку, з цим необхідність законодавчого закріплення їх прав, а також можливих обмежень окремих прав та надання певних пільг, переваг та компенсацій, забезпечення гарантій їх реалізації, засобів юридичного захисту відносно специфічних учасників суспільних відносин, якими є військовослужбовці.

Конституційне регулювання правового статусу військовослужбовців здійснюється на основі єдиного нормативного акта, який має найвищу юридичну силу – Конституції України. Конституція України визначає конституційно-правову основу правового статусу людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовця. Згідно зі ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи і є рівними перед законом. В Основному Законі держави немає спеціального поділу громадян за їх професійною належністю або за іншими категоріями. В той же час, враховуючи спеціальний правовий статус військовослужбовця, Конституція України створює правові основи для забезпечення соціального захисту військовослужбовців. На сьогодні ці положення закріплені в Конституції України (ст. 17) яка визначила, що оборону України, захист суверенітету і територіальної цілісності України найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу. А держава в той же час, забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей⁶. Саме ці конституційні положення є правовою основою для інших законодавчих актів щодо реалізації прав і свобод, соціального захисту військовослужбовців.

Не зважаючи на те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, вони не можуть детально врегулювати всі аспекти правового статусу особи, в тому числі військовослужбовців. Тому закріплені Конституцією України норми потребують своєї конкретизації і розвитку в законах та інших нормативно-правових актах. Із здобуттям незалежності Україною одними з

---

⁶ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

перших актів Верховної Ради України були Закони України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», які заклали правове основу для створення системи оборони та національних збройних сил, а також визначали правовий статус військовослужбовців. А Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 став першим законодавчим актом, що закріплював правовий статус військовослужбовців. Цей закон займає особливе місце серед нормативно-правових актів та визначає основи правового статусу військовослужбовців, конкретизує умови, порядок реалізації і обмеження прав військовослужбовців, а також визначає гарантії соціального захисту військовослужбовців, резервістів та осіб призваних на військові збори.

Також, Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» на основі положень Конституції України визначає поняття та завдання соціального захисту військовослужбовців. Соціальний захист військовослужбовців це – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом⁷.

Правові норм, що визначають особливий правовий статус військовослужбовців також містяться у законодавчих актах які регулюють діяльність інших військових формувань України, а також у Статутах Збройних Сил України які визначають військово-службові права і обов'язки військовослужбовців, безпосередньо пов'язанні із проходженням військової служби. Так, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України визначає загальні права і обов'язки військовослужбовців, обов'язки посадових осіб, регулює повсякденне життя і службу діяльність військовослужбовців⁸.

Правовий статус військовослужбовців також регулюється підзаконними нормативно-правовими актами. Підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, який видається відповідно до закону, на підставі закону, для конкретизації законодавчих норм, їх трактування або встановлення первинних норм. До системи підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус військовослужбовців і видаються на основі Конституції України і Законів України, належать: укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств та інших

---

⁷ Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.грудня 1991 р. № 2011-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

⁸ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України 24.0березня 1999 р. № 548-ХІV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>

центральных органів виконавчої влади, нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Так, наприклад, тільки у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» міститься 11 бланкетних норм, що передбачають врегулювання визначених законом прав, пільг, компенсацій Постановами Кабінету Міністрів України. На даний час постановами Кабінету Міністрів України регулюються передбачені цим законом: порядок грошового забезпечення військовослужбовців; порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги; порядок забезпечення речовим майном; умови державного обов'язкового особистого страхування військовослужбовців та інші.

Нормативні акти центральных органів виконавчої влади – постанови, накази, розпорядження, положення, інструкції органів виконавчої влади, їх посадових осіб – приймаються на основі і на виконання Конституції України, законів України, указів Президента України та нормативних актів Кабінету Міністрів України, а отже, повинні відповідати їм. До актів центральных органів виконавчої влади, які регулюють питання правового статусу військовослужбовців, реалізації прав і свобод військовослужбовців, належать, як правило, накази Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Голови Служби безпеки України та інших. Наприклад, у Збройних Силах України діє ціла низка Наказів Міністерства оборони України, що врегульовують питання різних видів матеріального та грошового забезпечення, питання соціального захисту військовослужбовців.

Повномасштабна російська військова агресія поставила нові проблемні питання щодо забезпечення прав і свобод, соціального захисту військовослужбовців під час війни. До таких, проблемних питань, які потребують правового врегулювання належать: питань надання відпусток, виплата грошової винагороди за участь у бойових діях, виплата грошового забезпечення під час перебування в полоні, виплата грошового забезпечення під час проходження реабілітації, реалізації права на психологічну реабілітацію та інші. Вирішення зазначених проблемних питань щодо забезпечення прав і свобод військовослужбовців, їх соціального захисту потребує подальшого внесення змін у законодавчі акти та прийняття нових підзаконних нормативно-правових актів з урахування здобутого практичного досвіду.

2. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців як основний елемент їхнього правового статусу

Основним елементом правового статусу військовослужбовців є права, свободи та обов'язки. Права та свободи військовослужбовців – це можливості осіб, які проходять військову службу, спрямовані на задоволення особистих та публічних інтересів під час проходження військової служби, що закріплені нормами Конституції та законів України, у тому числі військовим

законодавством⁹. Обов'язки військовослужбовців – це міра необхідної поведінки під час проходження військової служби, що спрямована на забезпечення інтересів особи, суспільства, держави у сфері безпеки й оборони та закріплена нормами Конституції та законів України, у тому числі військовим законодавством¹⁰.

Як зазначалося вище, максимальне забезпечення прав та свобод військовослужбовців сприяє якісному виконанню ними обов'язків військової служби. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (ч.1 ст.1-2) передбачає, що військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами¹¹.

Необхідність встановлення особливостей пов'язана з потребою узгодження інтересів різних суб'єктів і уникнення конфлікту інтересів. Проаналізувавши систему нормативно-правових актів у сфері прав та свобод військовослужбовців, можна зробити висновок, що законодавством встановлені особливості, передбачають обмеження прав та свобод військовослужбовців.

Виходячи із статусу військовослужбовців, права та свободи військовослужбовців можуть обмежуватися або навпаки, вони можуть бути поставлені в привілейоване по відношенню з іншими громадянами становище. Обмеження прав та свобод військовослужбовців пов'язані з належним виконанням службових обов'язків, підтриманням належного рівня бойової та мобілізаційної готовності військ і є об'єктивно необхідними, враховуючи специфіку військової служби. В зв'язку з цим, законодавством передбачені додаткові права, пільги, гарантії та компенсації.

Що стосується обмежень прав та свобод військовослужбовців, то А. М. Синиця визначає: «обмеження прав військовослужбовців – це встановлення законодавчих меж при реалізації окремих суб'єктивних прав військовослужбовців, що здійснюється з метою забезпечення дисципліни і законності у військовому колективі, нормального функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, повного і якісного виконання ними своїх функцій, функціонування держави та інститутів громадянського суспільства, додержання прав і свобод людини і громадянина»¹².

Права та свободи можуть обмежуватися тільки у випадках, встановлених Конституцією України, і можуть обмежуватися тільки законами України.

---

⁹ Медвідь Л.П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. С.83.

¹⁰ Медвідь Л.П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. С.94

¹¹ Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII.URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

¹² Синиця А. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. С. 11.

Обмеження прав та свобод нормативними актами органів виконавчої влади є неприпустимими.

В будь-якому випадку більшість обмежень прав та свобод військовослужбовців пов'язана із забезпеченням інтересів національної безпеки, громадського порядку чи безпеки населення.

Військовослужбовці, як громадяни України, володіють загальногромадянськими правами і свободами, що поділяються на такі основні групи: громадянські (особисті), політичні, соціальні, економічні та спеціальними військово-службовими правами, що поділяються на: загальні, посадові і спеціальні.

Законодавством України передбачені особливості та обмеження окремих загальногромадянських прав і свобод військовослужбовців.

Із сукупності громадянських (особистих) прав та свобод, закріплених ст. 27-36 Конституції України встановлені особливості реалізації та обмеження для військовослужбовців права життя, свободу пересування, вільного вибору місця проживання, права вільно залишати Україну.

Особливості політичних прав та свобод військовослужбовців полягають в тому, що військовослужбовці не можуть бути: членами політичних партій або організацій чи рухів; членами організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Збройних Сил України; членами професійних спілок на період військової служби. Військовослужбовців не можуть приймати участь у мітингах і демонстраціях. Крім того, передбачені особливості реалізації виборчого права: обмеження щодо роботи у виборчих комісіях як їх членів комісії, а також у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за проведенням виборів, представництва інтересів кандидатів.

Обмеження економічних прав і свобод військовослужбовців полягають у забороні займатися підприємницькою та іншою оплачуваною діяльністю та організувати страйки і брати участь в їх проведенні.

Соціальні права та свободи людини і громадянина відображені в статтях 46-47, 49-50 Конституції України. Ст. 46 Конституції України передбачає право всіх громадян на соціальний захист. А в ч. 5 ст. 17 Конституції України конкретизується це право для військовослужбовців, а в більшій мірі обов'язок держави забезпечувати соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей¹³. Ці положення продубльовані і в ст. 16 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року. Конституційні положення про соціальний захист військовослужбовців знаходять свою реалізацію в Законі України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року, ряді інших законів України, указах Президента України, постановках Кабінету Міністрів

---

¹³ Конституція України: Закон України від 28.06. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

України, відомчих нормативно-правових актах. Втім, хотілося б зауважити, що на сьогодні існує система нормативно-правових актів щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, але багато положень цих нормативних актів не знаходять своєї реалізації на практиці. Причиною цього є багато чинників та факторів, однією із яких є недосконалість нормативно-правової бази.

Соціальний захист військовослужбовців, на нашу думку, є і відповідним правом військовослужбовців, і гарантією держави щодо його забезпечення. Таким чином, військовослужбовці реалізують право на соціальний захист відповідно до військового законодавства. Це право надається їм у зв'язку з здійсненням ними спеціальних функцій і завдань, пов'язаних із обороною держави.

Одним із елементів соціального захисту військовослужбовців є право на житло, його військовослужбовці реалізують також у спеціальному порядку відповідно до військового законодавства.

На військовослужбовців як громадян України поширюються й обов'язки людини і громадянина, визначені Конституцією України. Конституція України закріпила положення про те, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування державних символів є обов'язком громадян України. А Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (ст.1) визначає, що «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України»¹⁴. Громадяни України виконують військовий обов'язок в добровільному порядку (за контрактом) чи за призовом. Військовослужбовці є представниками державної влади з владними повноваженнями, які спрямовані на забезпечення публічних та суспільних інтересів, пов'язаних із захистом суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України, забезпеченням воєнної безпеки України. У зв'язку з цим, військовослужбовці наділяються військово-службовими правами та військово-службовими обов'язками.

Військово-службові права військовослужбовців – це можливості осіб, які проходять військову службу, пов'язані безпосередньо з їх професійною діяльністю з виконання військового обов'язку та спрямовані на забезпечення інтересів особи, суспільства, держави у сфері безпеки і оборони. А військово-службові обов'язки – це міра необхідної поведінки осіб, які проходять військову службу, у процесі військово-службової діяльності, що спрямована на забезпечення інтересів особи, суспільства, держави у сфері безпеки та оборони¹⁵.

Військово-службові права та військово-службові обов'язки військовослужбовців поділяються на загальні, посадові та спеціальні, які

---

¹⁴ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

¹⁵ Медвідь Л.П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. С. 92.

визначаються військовим законодавством. Загальні військово-службові права та військово-службові обов'язки мають всі військовослужбовці, що проходять військову службу, незалежно від терміну перебування на військовій службі, посади, військового звання. Вони в переважній більшості закріплені в військових статутах. Так, у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України зазначається, що військовослужбовці під час виконання службових обов'язків мають право застосовувати заходи фізичного впливу, а також носити, зберігати та застосовувати спеціальні засоби, зброю, в порядку, встановленому законодавством. Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України передбачені загальні військово-службові обов'язки: свято і непорушно додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок; бути хоробрим, ініціативним і дисциплінованим; беззастережно виконувати накази командирів (начальників) і захищати їх у бою, як святинню оберігати Бойовий Прапор своєї частини тощо¹⁶.

У зв'язку із зайняттям відповідних посад, військовослужбовці наділяються посадовими правами та посадовими обов'язками. Обсяг таких прав та обов'язків і порядок реалізації залежить від конкретної посади, яку займає військовослужбовець, а також від військового звання. Так, прикладом прав військовослужбовців, які залежать від посади, що займає військовослужбовець, є право командира (начальника) одноосібно приймати рішення, віддавати накази право командирів і начальників щодо заохочення та накладення стягнень на підлеглих та інші. Посадові обов'язки закріплюються у статутах, інструкціях, положеннях, а також наказах командирів (начальників) і виконуються тільки в інтересах військової служби. Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України визначаються обов'язки всіх посадових осіб військової частини від рядового солдата до командира частини. Посадові обов'язки інших посадових осіб визначаються у відповідних положеннях та посадових інструкціях.

Військовослужбовці під час несення внутрішньої, гарнізонної та вартової служб, на бойовому чергуванні, при виконанні спеціальних завдань наділяються спеціальними правами та обов'язками, які встановлюються військовими статутами та іншими нормативними актами.

Отже, військовослужбовці наділяються військово-службовими правами та військово-службовими обов'язками в зв'язку з виконанням конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності. При цьому військово-службові права та військово-службові обов'язки виникають з моменту вступу на військову службу і припиняються в зв'язку зі звільненням. Крім того, надані права

---

¹⁶ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України 24.03.1999 р. № 548-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.

військовослужбовці реалізують для забезпечення публічних інтересів, тому вони в більшій мірі діють не на власний розсуд і, по суті, є їх обов'язками.

Права та обов'язки – категорії взаємопов'язані та взаємообумовлені, що складають цілісний інститут. Права і обов'язки – пов'язані між собою категорії, які не можуть існувати окремо одна від одної. В юридичній науці існує 3 моделі єдності прав і обов'язків: «права і обов'язки як парні категорії» (протилежні за змістом, але рівнозначні і рівноправні за становищем, взаємопов'язані і взаємозалежні елементи правового статусу та правовідносин); «права всередині обов'язків» (носій обов'язків повинен суворо дотримуватись передбаченого законом виду і міри поведінки, але у визначених межах, він може виявити свою самостійність); «права і обов'язки існують одночасно» (права і обов'язки зливаються). На нашу думку, друга та третя моделі єдності притаманна для прав та обов'язків військовослужбовців під час проходження військової служби. Оскільки, військовослужбовці наділені службовими повноваженнями, що можуть бути одночасно і правом, і обов'язком.

Таким чином, слід відмітити, що військовослужбовці, виходячи із особливого правового статусу, наділені комплексом прав, свобод та обов'язків. Військовослужбовці реалізують їх з певними особливостями та обмеженнями, що визначаються нормативно-правовими актами.

Проте, попри доволі розгалужену систему нормативно-правових актів у цій сфері, правове регулювання прав та обов'язків військовослужбовців загалом не можна визнати досконалим.

У зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, Указом Президента України із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні введено воєнний стан¹⁷. Відповідно, військовозобов'язані, які були призвані на військову службу під час мобілізації, в особливий період, а також військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом набувають нового правового статусу у вигляді низки прав та обов'язків, які діють в умовах воєнного стану. Наявність у державі інституту військової служби, ефективне функціонування та виконання всіх конституційних завдань, які перед ним стоять, є запорукою забезпечення національної безпеки, що у свою чергу є однією з необхідних та базових категорій, на якій базується українська державність¹⁸. Конституційна регламентація військової служби, її проходження відіграє важливу та, можливо, вирішальну роль у процесі належного забезпечення національної безпеки України та виконання інших конституційно значущих завдань¹⁹. Відтак, забезпечення прав та обов'язків осіб, які проходять

---

¹⁷ Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

¹⁸ Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2010. С. 188.

¹⁹ Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2010. С. 57.

військову службу і виконують зазначені завдання, має надважливе значення в цьому процесі. А тому, забезпеченню прав і свобод військовослужбовців присвячено низку нормативно-правових актів.

З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, попри усі загрози та труднощі, Верховна Рада України активізувала законодавчу діяльність. Проаналізувавши весь масив прийнятих з моменту введення воєнного стану законодавчих актів, можна дійти висновку про те, що одним із пріоритетних напрямків нині є оновлення законодавства щодо прав та обов'язків військовослужбовців.

Зокрема, до низки законів у цій сфері можна віднести: Закони України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій» від 15 березня 2022 р. № 2121-ІХ», «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2124-ІХ, «Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо вдосконалення порядку комплектування і соціального забезпечення Сил територіальної оборони Збройних Сил України та добровольчих формувань територіальних громад» від 1 квітня 2022 р. № 2170-ІХ, «Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо вдосконалення порядку надання медичної допомоги військовослужбовцям в умовах воєнного стану» від 1 квітня 2022 р. № 2171-ІХ [8], «Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо окремих питань проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства» від 14 квітня 2022 р. № 2197-ІХ, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 24.03.2022 р. № 2153-ІХ. З урахуванням внесених змін та доповнень до нормативно-правових актів: розширено коло осіб, які мають право на пенсії; розширено коло прав військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом; розширено коло військовослужбовців, як суб'єктів права на охорону здоров'я та медичну допомогу; розширено зміст права на медичну допомогу; закріплено право на «бойовий імунітет»; уточнено коло обов'язків військовослужбовців; розширено коло військовослужбовців, які мають право на реабілітацію тощо²⁰. Однак права та обов'язки військовослужбовців в умовах війни потребують подальшого удосконалення.

---

²⁰ Медвідь Л. Законодавчі новели щодо прав і обов'язків військовослужбовців у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні// Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. №3. С. 184.

3. Гарантії прав і свобод військовослужбовців

У забезпеченні правового статусу військовослужбовців важливу роль відіграють гарантії прав і свобод військовослужбовців (від французького *garantie* – забезпечення, запорука), під якими розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі правового статусу, реалізацію й усебічну охорону прав та свобод особи. Гарантії прав і свобод військовослужбовців це – закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах загальносоціальні та правові об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяють на загальносоціальні, до яких належать політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні), а також на спеціальні – правові (юридичні)²¹.

Правові (юридичні) гарантії відіграють пріоритетну роль у сфері гарантій прав та свобод осіб, які проходять військову службу. Разом з тим, правові гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяють на нормативно-правові та організаційно-правові.

Важливу роль щодо ефективності реалізації прав і свобод військовослужбовців відіграють нормативно-правові гарантії. Нормативно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах правові об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. За своєю правовою природою нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах-принципах, нормах, які встановлюють юридичні обов'язки та нормах, що встановлюють юридичну відповідальність²².

В Конституції України чітко визначені норми-принципи, які є гарантіями прав та свобод особи (військовослужбовця). До них можна віднести такі норми-принципи: права і свободи людини є невідчужуваними і непорушними (ст. 21); права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними (ст. 22); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22); конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64); рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом (ст. 24) тощо. Тобто норми-принципи представляють собою спеціалізовані норми, в яких сформульовані вимоги загального характеру, що відносяться до всіх або більшості інститутів або норм галузі права. Їх значення полягає в тому, що вони відображують

²¹ Шамрай Б.М. Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.02. Київ, 2018. С. 132.

²² Пашинський В. Й. Нормативно-правові гарантії забезпечення прав військовослужбовців в Україні. Право України. 2007. № 12. С.28.

ступінь захищеності основних прав та міру свободи людей, зокрема військовослужбовців, взаємопов'язаність та єдність юридичних прав і обов'язків. Норми-принципи, роблять дієвими гарантії прав і свобод, які декларовані Конституцією України та наповнюють їх реальним змістом. Враховуючи пріоритетність і важливість норм-принципів порівняно з іншими гарантіями, які містяться в законодавчих актах, ці гарантії є найбільш реальними та захищеними державою.

Складовою нормативно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі військовослужбовців, є юридичні обов'язки. В юридичній літературі можна знайти різні визначення поняття обов'язків. Разом з тим, під конституційними обов'язками військовослужбовців слід розуміти гарантовану Конституцією та законами України, у тому числі військовим законодавством, міру суспільно необхідної та об'єктивно обумовленої поведінки, спрямованої на виконання і дотримання норм права з метою гарантування прав та свобод особи під час проходження військової служби.

Окрім норм-принципів, норм, які встановлюють юридичні обов'язки нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах, які встановлюють юридичну відповідальність. Вона є специфічним юридичним засобом забезпечення реалізації, охорони і захисту прав та свобод особи і здійснення закріплених в законодавстві обов'язків. Юридична відповідальність – це особливі, передбачені і врегульовані нормами права відносини між громадянами і державою, що виникають у разі і внаслідок правопорушення²³. Юридична відповідальність військовослужбовців, держави та її органів, а також посадових осіб, існують не тільки для забезпечення упорядкованості, стабільності суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства, а й для забезпечення гарантій прав та свобод військовослужбовців. Крім того юридична відповідальність військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків має свої особливості, які пов'язані зі специфікою військової служби та є умовою гарантій прав та свобод як самих військовослужбовців, так і інших осіб.

Організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це передбачена Конституцією, законами України та іншими нормативно-правовими актами системна організаторська діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, засобів масової інформації, громадських та міжнародних організацій, яка спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу.

Систему організаційно-правових гарантій становлять: Українська держава як соціальна і правова, та органи державної влади (Президент України, Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав

---

²³ Конституційне право України / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наук. думка, 2000. С. 265.

людини, органи, що здійснюють правосуддя, Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування; суб'єкти громадянського суспільства: політичні партії та громадські організації, засоби масової інформації, громадяни України.

Головним організаційним гарантом прав і свобод особи, в тому числі і військовослужбовця, є Українська держава в цілому. Адже, відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави²⁴. І саме держава гарантує конституційні права і свободи людини, в тому числі і військовослужбовців. Зокрема, ч. 5 ст. 17 Конституції України визначено: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей». Отже, демократична, соціальна і правова держава є головним організаційно-правовим гарантом забезпечення реалізації, охорони і захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Президент України як глава держави та Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина. Усі його конституційні завдання, функції та повноваження, у кінцевому випадку, направлені на забезпечення та гарантування прав і свобод громадян. Як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент України через наявні у нього правові механізми забезпечує реалізації прав і свобод, соціальний захист військовослужбовців.

Пріоритетну роль серед організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина в Україні відіграє Верховна Рада України. Передусім, це реалізація законодавчої функції. Виключно законами України визначаються права та свободи людини і громадянина, гарантії цих прав та свобод, основні обов'язки громадянина, основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади цивільно-правової відповідальності і перелік діянь, які є злочинами, адміністративними та іншими правопорушеннями та відповідальність за них(ст.92)²⁵.

Особливу увагу в системі організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців необхідно приділити парламентському контролю. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради

---

²⁴ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

²⁵ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

України з прав людини²⁶. Питання забезпечення конституційних прав і свобод військовослужбовців є предметом прискіпливої уваги Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, про це свідчить наявність посади представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців, який займає особливе місце щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців²⁷.

Провідна роль у гарантуванні прав та свобод людини і громадянина у сфері виконавчої влади належить Кабінету Міністрів України, міністерствам, службам, агентствам та іншим центральним органам виконавчої влади. Так, відповідно до Основного Закону Кабінет Міністрів України(ст.116) забезпечує виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина; забезпечує проведення політики у сферах соціального захисту тощо). До основних повноважень Кабінету Міністрів України, зокрема, належить: здійснення заходів щодо забезпечення боєздатності Збройних Сил України; оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань; забезпечення соціальних і правових гарантій військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей; визначення відповідно до закону умов оплати грошового забезпечення військовослужбовців, забезпечення реалізації права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки(ст.9)²⁸.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері оборони є Міністерство оборони України. Основними його завданнями, що безпосередньо стосуються гарантування прав та свобод військовослужбовців є: проведення державної військової політики, заходів щодо реалізації соціально-економічних і правових гарантій військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних Сил; зміцнення дисципліни, правопорядку та виховання особового складу; контроль за додержанням законодавства у

---

²⁶ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁷ Шамрай Б.М. Окремі питання парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України. Прикарпатський юридичний вісник, 2021. № 6(41). С. 32.

²⁸ Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

Збройних Силах; забезпечення заходів щодо демократичного цивільного контролю за Збройними Силами тощо²⁹.

До системи організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців належить і такий характерний компонент, як статутний обов'язок командирів (начальників) знати потреби і запити особового складу, вникати в проблеми їх побуту, забезпечувати соціальну та правову захищеність, у разі необхідності клопотати за підлеглих перед старшими командирами (начальниками)(ст.59)³⁰. Командири відіграють безпосередню роль в реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців та несуть відповідальність щодо повноти та ефективності їх впровадження в життя підлеглого особового складу. В свою чергу обов'язок командирів у вирішенні питань соціального та правового захисту належним чином гарантує реалізацію прав та свобод підлеглим військовослужбовцям.

У сучасних умовах в гарантуванні прав військовослужбовців зростає роль Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції. Судовий захист – це одна з найбільш необхідних та ефективних гарантій реалізації прав та свобод особи. Згідно статті 55 Конституції України права та свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Разом з тим Конституційний Суд України забезпечує верховенство Конституції України на всій території держави, тобто забезпечує пріоритет її норм щодо прав та свобод людини над іншими нормативно-правовими актами. Незважаючи на значні недоліки в роботі судових органів вони залишаються однією з ефективних гарантій прав та свобод людини.

Особливе значення у механізмі гарантування прав та свобод людини і громадянина займають такі інститути громадянського суспільства, як громадські організації, політичні партії, засоби масової інформації та інші. З метою ефективної реалізації гарантій прав та свобод особи Українська держава визнала право громадян на об'єднання, як невід'ємне право людини. Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян та створює рівні умови для діяльності цих об'єднань і законодавчо закріпила порядок їх діяльності. Однак військовослужбовці, відповідно до законодавства України, не можуть бути членами політичних партій, але вони можуть захищати свої конституційні права за підтримки громадських організацій, які не ставлять перед собою політичних цілей.

Отже, систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців, складають органи державної влади та суб'єкти

---

²⁹ Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-p>.

³⁰ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.

громадянського суспільства, які забезпечують охорону, захист, реалізацію та відновлення прав та свобод військовослужбовців.

Слід зазначити, що особливий правовий статус військовослужбовців впливає на правове становище, соціальний захист цієї категорії громадян і після їх звільнення з військової служби. Держава надає їм гарантії соціального захисту не тільки під час виконання обов'язків військової служби і після її закінчення. Саме тому основними правовими актами, що визначають гарантії прав і свобод військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби, виступають закони України³¹. Зокрема, особливе місце серед нормативно-правових актів, що закріплюють гарантії соціального захисту осіб, звільнених з військової служби, посідає Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Цей Закон визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, а саме: особливості призначення пенсій військовослужбовцям; право військовослужбовців вибирати вид пенсії, якщо вони мають право на різні державні пенсії; звільнення пенсій військовослужбовців від оподаткування; розміри пенсій залежно від вислуги років та мінімальні пенсії; надбавки до пенсій; підвищені розміри пенсій по інвалідності; пенсії в разі втрати годувальника та інші³².

Особливо гостро питання соціального захисту військовослужбовців, осіб звільнених з військової служби постало у зв'язку із російською збройною агресією та залучення військовослужбовців до антитерористичної операції, операції об'єднаних сил на сході нашої держави, а потім до відсічі повномасштабної військової агресії. Питання забезпечення прав і свобод, соціального захисту військовослужбовців стали чинником який безпосередньо впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців, здатність підрозділів виконувати бойові завдання за призначенням. Військовослужбовці які забезпечують оборону держави, захист суверенітету і територіальної цілісності України від російської військової агресії отримують статус учасника бойових дій і держава гарантує їм соціальний захист, як під час проходження військової служби так і після її закінчення.

Відповідно до Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»³³ та «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист»³⁴ учасникам бойових дій та ветеранам військової

---

³¹ Шамрай Б.М. Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.02. Київ, 2018. С. 45.

³² Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2262-12/page3>.

³³ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України в редакції від 24 березня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/ed20170305>

³⁴ Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України в редакції від 31 серпня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/203/98-%D0%B2%D1%80>.

служби надаються такі пільги: а) щодо медичного забезпечення (безоплатне користування закладами охорони здоров'я, безоплатне одержання ліків, безоплатне зубопротезування, безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням та ін.); б) щодо забезпечення житлом та комунальних послуг (першочергове забезпечення жилию площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва; одержання позики на будівництво; знижка плати за користування житлом, першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів; знижка плати за користування комунальними послугами (водопостачання, газ, електрична, теплова енергія та інші послуги); знижка вартості палива та ін.); в) щодо пільгового проїзду громадським транспортом (безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів; безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом); г) щодо праці та відпусток (переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації; використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час) та інші пільги.

Крім того, держава забезпечує учасникам бойових дій та їх дітям, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у закладах державну цільову підтримку для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних та комунальних закладах освіти.

ВИСНОВКИ

Правовий статус військовослужбовців – це юридично гарантоване їх становище у суспільстві, обумовлене сукупністю передбачених Конституцією України, загальним законодавством і спеціальним військовим законодавством прав, свобод і обов'язків, гарантій їх реалізації та відповідальності військовослужбовців. Він, як спеціальний правовий статус, характеризується особливими рисами соціального, правового, службового положення, наявністю, відповідно до нормативно-правових актів, спеціальних, додаткових прав і обов'язків пов'язаних із проходженням військової служби.

Правовий статус військовослужбовців регулюють нормами національного законодавства які містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили і поділяються на такі рівні: 1) конституційне регулювання (Конституція та конституційні закони); 2) міжнародно-правове регулювання (міжнародні договори та угоди); 3) законодавче регулювання (закони України); 4) регулювання підзаконними нормативно-правовими актами.

На сьогодні система законодавства що закріплює правовий статус військовослужбовців, гарантії реалізації їх прав та соціальний захист, не відповідає реальним суспільним відносинам у сфері оборони, що динамічно розвиваються, особливо в умовах російської військової агресії та потребує удосконалення.

В той же час, в умовах російської військової агресії, забезпечення реалізації правового статусу, соціального захисту військовослужбовців набирає надзвичайно актуального значення і безпосередньо впливає на морально-психологічний стан військовослужбовців, боєготовність підрозділів та боєздатність Збройних Сил України, взагалі на забезпечення національної безпеки і оборони нашої держави.

Виходячи з цього, нормативно-правова база, що регулює правовий статус та соціальний захист військовослужбовців потребує системного вивчення та та удосконалення з урахуванням зарубіжного та національного досвіду здобутого за час війни. На нашу думку, в основу цієї роботи, що неодноразово наголошувалося у наших наукових працях, необхідно покласти розроблення та прийняття нового закону України «Про правовий статус військовослужбовців», що повинен відповідати стандартам країн-членів НАТО та базуватися на таких основних положеннях: чітке законодавче визначення правового статусу та питань обмеження прав військовослужбовців; законодавче визначення пільг та компенсацій, що надаються у зв'язку з обмеженням прав та їх відповідність економічним можливостям держави; адресне надання пільг та компенсацій кожному військовослужбовцю чи його сім'ї; наявність гарантій та механізмів реалізації прав військовослужбовців; заборона обмеження та дублювання передбачених цим законом прав іншими законодавчими актами; встановлення відповідальності за порушення визначених законом прав військовослужбовців.

АНОТАЦІЯ

В умовах широкомасштабної збройної агресії Російської федерації на території України проблематика правового статусу, прав і свобод військовослужбовців, гарантій їх реалізації набула особливої актуальності. Статус військовослужбовців у суспільстві визначається спеціальною професійною ознакою, сукупністю прав і обов'язків, пов'язаних з виконанням завдань щодо збройного захисту держави, забезпечення національної безпеки і оборони держави.

В основі правового статусу військовослужбовця лежить конституційний (загальний) статус особи. У структурі правового статусу військовослужбовця виділяють такі складові, види правового статусу: загальний (конституційний), спеціальний; індивідуальний, що співвідносяться між собою як загальне, особливе та одиночне.

Основним елементом правового статусу військовослужбовців є права, свободи та обов'язки. Виходячи із статусу військовослужбовців, права та

свободи військовослужбовців можуть обмежуватися В зв'язку з цим, законодавством передбачені додаткові права, пільги, гарантії та компенсації.

Військовослужбовці, як громадяни України, володіють загальногромадянськими правами і свободами, що поділяються на такі основні групи: громадянські (особисті), політичні, соціальні, економічні та спеціальними військово-службовими правами, що поділяються на: загальні, посадові і спеціальні.

Ще одним елементом правового статусу військовослужбовців є гарантії прав та свобод. Правові (юридичні) гарантії відіграють пріоритетну роль у сфері гарантій прав та свобод осіб, які проходять військову службу. Правові гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяють на нормативно-правові та організаційно-правові.

Правовий статус військовослужбовців та його складові: права, свободи та обов'язки, гарантії прав та свобод закріплюється в нормативних актах. Проте, попри доволі розгалужену систему нормативно-правових актів у цій сфері, правове регулювання цих питань загалом не можна визнати досконалим. Повномасштабна російська військова агресія поставила нові проблемні питання щодо забезпечення прав і свобод, соціального захисту військовослужбовців під час війни, що потребують вирішення.

Література:

1. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Науково-практичний коментар / П.П. Богуцький, О.В. Кривенко, А. О. Кривенко, В. Й. Пашинський. Львів: НАСВ. 2019.254 с.

2. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 190 с.

3. Пашинський В. Й. Поняття та структура конституційно-правового статусу військовослужбовців // Юридична наука. 2012. № 4. С. 25-31.

4. Конституція України: Закон України від 28.06. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

5. Пашинський В. Й. Поняття та елементи конституційно-правового статусу військовослужбовців. Право України. 2005. № 7. С. 74-78.

6. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

7. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України 24 березня 1999 р. № 548-ХІV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.

8. Медвідь Л.П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. с.198.

9. Синиця А. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. с. 220.

10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

11. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 2102-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.

12. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2010. с. 281.

13. Медвідь Л. Законодавчі новели щодо прав і обов'язків військовослужбовців у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні // Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. №3. С. 181-185.

14. Шамрай Б.М. Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2018. с. 238.

15. Пашинський В. Й. Нормативно-правові гарантії забезпечення прав військовослужбовців в Україні. Право України. 2007. № 12. С.28-30.

16. Конституційне право України / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наук. думка, 2000. 732 с.

17. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

18. Шамрай Б.М. Окремі питання парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України. Прикарпатський юридичний вісник, 2021. № 6(41). С. 32-35.

19. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

20. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п>.

21. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2262-12/page3>.

22. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України в редакції від 24 березня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/ed20170305>.

23. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх

соціальний захист: Закон України в редакції від 31 серпня 2018 р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/203/98-%D0%B2%D1%80>.

Information about the authors:

Pashynskiy Volodymyr Yosypovych,

Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative Law and Process
Educational and Scientific Institute of Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine

Medvid Liudmyla Petrivna,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Legal Support Department
Humanitarian Institute of the National Defense University of Ukraine
named after Ivan Chernyakhovsky
28, Povitroflotskyi avenue, Kyiv, 03063, Ukraine

Shamray Bohdan Mykolayovych,

PhD in Law,
The Assistant Commander is the Head of the Legal Department
of the Ground Forces Command of the Armed Forces of Ukraine
19, Degtyarivska str., Kyiv, 04119, Ukraine